Divdabji 20. gs. 20.–30. gadu latviešu terminoloģijā *Participles in the Latvian terminology of 1920s and 1930s*

Iveta Pūtele

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, LV-1050
E-pasts: *ivetap@lza.lv*

Divdabji ir plaši izmantoti gan mūsdienu, gan agrāku laiku latviešu terminoloģijā – vārdkopterminos un arī saliktoterminos. 20. gs. 20.–30. gadu terminoloģiskajās vārdkopās visbiežāk izmantoti lokāmie ciešamās kārtas tagadnes divdabji ar piedēkli *-am-*, *-ām-* un lokāmie ciešamās kārtas pagātnes divdabji ar piedēkli *-t-*. Mūsdienās bieži izmantotie lokāmie darāmās kārtas tagadnes divdabji ar piedēkli *-oš-* izmantoti retāk, bet darāmās kārtas pagātnes lokāmie divdabji ar *-is*, *-usi* izmantoti ļoti reti. 20. gs. 20.–30. gadu terminoloģijā plaši izmantota lokāmo ciešamās kārtas tagadnes divdabju spēja izteikt kaut kā izmantošanas iespējas, mērķi. Mūsdienu terminoloģijā izmantošanas iespējas un mērķa nozīmē lietotos lokāmos ciešamās kārtas tagadnes divdabjus bieži vien aizstāj lokāmie darāmās kārtas tagadnes divdabji ar piedēkli *-oš-* vai lietvārdi ar piedēkli *-šan-*.

Atslēgvārdi: divdabji, termins, terminoloģija, valodas prakse.

Divdabji ir plaši izmantoti gan mūsdienu, gan agrāku laiku latviešu terminoloģijā – vārdkopterminos un arī saliktoterminos. Substantivētie divdabji – arī patstāvīga termina funkcijā:

- (1) *audzināmais, dalāmais, reizināmais, kurināmais, pakaramais, jaundzimušie, jauniesauktais*

Mūsdienās terminoloģiskās vārdkopās biežāk izmantotie ir:

- 1) lokāmie darāmās kārtas **tagadnes** divdabji ar piedēkli *-oš-*:
- (2) *attaisnojošs dokuments, dilstošs Mēness, izolējošs pārklājums, gaistošs šķīdinātājs, modulējošā strāva*
- 2) lokāmie ciešamās kārtas **tagadnes** divdabji ar piedēkli *-am-*, *-ām-*:
- (3) *apzaļumojamā teritorija, [ar nodokli] apliekamā peļņa, atskaitāmais nodoklis, dzīvojamā apbūve, grozāmais aizvars, piekabināmais arkls, lokāmais divdabis*

Vārdkopas ar lokāmo ciešamās kārtas tagadnes divdabi diezgan bieži saauģ saliktenī:

- (4) *aramzeme, ēdamkarote, guļamistaba*
- 3) lokāmie ciešamās kārtas **pagātnes** divdabji ar piedēkli *-t-*:
- (5) *adīts lakats, aizgūts vārds, ēvelēts dēlis, modulētā strāva*

- 4) arī lokāmie darāmās kārtas **pagātnes** divdabji ar *-is, -usi*:
 (6) *pāraudzis koks, cauraugusi gaļa, satrunējusi koksne, mirusi valoda*

Tagadnes divdabjiem terminoloģijā saistība ar tagadnē notiekošu darbību nav būtiskākais, tos izmanto pastāvīgas pazīmes izteikšanai:

- (7) *dzenošais zobs, fokusējošā lēca, nesošais elements, grozāmais spārns, maināmā sleja*

Pagātnes divdabjiem saistījums ar pagātnē notikušu darbību ir izteiktāks. Ar tiem apzīmē kādas darbības rezultātā radušos pazīmi vai stāvokli (Skujiņa 2002, 80, 81).

Rakstā analizēti terminos izmantoto divdabju veidi un semantiskās īpatnības galvenokārt 20. gs. 20.–30. gadu latviešu terminoloģijā.

Ieskatu uzskatos par divdabju izteikto nozīmi 20. gs. 20.–30. gados sniedz Jāņa Endzelīna un Kārļa Mīlenbaha „Latviešu gramatika” (5 izdevumi: 1. izd. – 1907., 2.–5. izd. – 1923.–1934. gadā).

Lokāmajam darāmās kārtas tagadnes divdabim ar piedēkli *-oš-* šajā izdevumā norādītas divas nozīmes:

- „1) apzīmē pastāvīgu īpašību *stāvošs ūdens* t. i. tāds ūdens, kas vienmēr stāv;
- 2) izsaka, ka lietas vārds, kam tas piebiedrojas, zināmā laikā atrodas zināmā stāvoklī: *augošs, dilstošs, vīstošs, degošs*” (Endzelīns, Mīlenbahs 1928, 175). Norādīts, ka retumis nozīmē šis divdabis līdzinās divdabim ar izskaņu *-ams*, piem., *līstošā dienīnā* (Endzelīns, Mīlenbahs 1928, 175).

Teikts, ka lokāmais ciešamās kārtas tagadnes divdabis ar izskaņu *-ams, -āms, -ama, -āma* ietver **iespējamības un vajadzības** nozīmi:

- „1) divdabī izsacītā darbība var zināmu priekšmetu veikt:
plaujami mieži, dzerams ūdens, arama zeme;
- 2) ar zināmu priekšmetu var divdabī izsacīto darbību izdarīt:
ēdama karote, dzerams trauks, braucami rati, šujama adata, slaukāma slota;
- 3) zināmā priekšmetā, pie zināma priekšmeta vai zināmā laikā var darbību izdarīt:
ēdama, guļama, rakstāma istaba,
ēdams, rakstāms galds” (Endzelīns, Mīlenbahs 1928, 187).

Par lokāmo ciešamās kārtas pagātnes divdabi ar *-is, -usi* teikts, ka apzīmētāja funkcijā tas apzīmē kādu sasniegtu stāvokli: *sasalusi zeme, sasilis ūdens, nosūņojis akmens* (Endzelīns, Mīlenbahs 1928, 175). Tātad raksturojums atbilst iepriekš minētajam mūsdienu lietojumam terminoloģijā.

Lokāmā ciešamās kārtas pagātnes divdabja ar piedēkli *-t-* nozīmes šajā gramatikā nav minētas.

Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas izstrādātajās terminoloģiskajās vārdkopās visbiežāk izmantoti lokāmie ciešamās kārtas tagadnes divdabji ar piedēkli *-am-, -ām-* un lokāmie ciešamās kārtas pagātnes divdabji ar piedēkli *-t-*. Mūsdienās bieži izmantotie lokāmie darāmās kārtas tagadnes divdabji ar piedēkli

-oš- izmantoti retāk, bet darāmās kārtas pagātnes lokāmie divdabji ar *-is*, *-usi* izmantoti ļoti reti.

Secināms, ka šajos terminos vairāk lietoti ciešamās kārtas divdabji.

Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas sagatavotajā „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” (1922) lokāmie ciešamās kārtas tagadnes divdabji ar piedēkli -am-, -ām- izmantoti plaši dažādās nozarēs:

- (8) *aprakstāmā gramatika, salīdzināmā gramatika, elpojamā rīkle* (valodniecība)
ieslogamā vieta (tieslietas)
lietojamā zeme, nodokļu vācamie izdevumi, naudas kaļamā tiesība, maļamā nodeva, sveramā nodeva, maksājamais līdzeklis, pērkamā spēja (tautsaimniecība, finanses)
paaugstināmā zīme, atsaucamā zīme (mūzika)
greznojamā māksla (dekoratīvā māksla), *lietājamā māksla* (māksla)
iesaldējamā metode, augamais veids (dabaszinātnes)
dēstāmais dēlis, sējamais rags (mežkopība)
beramā piltuve, sprāgstamā gāze, raudzējamais kubls, lodējamā caurule (ķīmija)
rasējamā sliede, rasējamais galds (zīmēšana)
ūdens uzņemamā spēja (fizika)

Lokāmie ciešamās kārtas tagadnes divdabji ar piedēkli *-am-*, *-ām-* visbiežāk raksturo, kādam mērķim ar lietvārdu izteiktais priekšmets (reālija) tiek izmantots, piem.:

- (9) *paaugstināmā zīme* mūzikā – ‘zīme paaugstināšanai’
dēstāmais dēlis mežkopībā – ‘dēlis dēstīšanai’
rasējamā sliede rasēšanā – ‘sliede rasēšanai’

Ciešamās kārtas tagadnes divdabji tiek lietoti darbības palīg līdzekļa ((10) piemēri) vai darbības veicēja ((11) piemēri) apzīmēšanai. Taču arī šajos gadījumos saglabājas mērķa un izmantošanas iespējamības nozīme:

- (10) *beramā piltuve* ‘piltuve, ar kuru ber’, *vārāmā glāze* ‘glāze, kurā vāra’,
tvaicējamā bļoda ‘bļoda, kurā tvaicē’, *sējamais rags* ‘rags, ar kuru sēj’
 (11) *griežamā mašīna* ‘mašīna, kas griež’, *liecamā mašīna* ‘mašīna, kas liec’

Retumis ciešamās kārtas tagadnes divdabji raksturo pašu ar lietvārdu izteikto priekšmetu:

- (12) *ožamais spirts* ‘spirts, ko ož’,
grūtkausējamais stikls ‘stikls, ko grūti izkausēt’

„Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” (1922) lokāmie ciešamās kārtas pagātnes divdabji ar piedēkli -t- arī lietoti gandrīz tikpat bieži kā lokāmie ciešamās kārtas tagadnes divdabji ar piedēkli *-am-*, *-ām-*:

- (13) *stieptā intonācija, lauztā intonācija, slēgtā zilbe* (valodniecība)
nesegts kredīts, atkārtots darījums, neiemaksāti nodokļi, galvota obligācija, viltots vekselis (tautsaimniecība, finanses)

pabeigta kadence, slēpta kvinta, salikta takts (mūzika)
iemiesots skaistums, dedzināts ķieģelis (glezniecība, celtniecība)
šķēltā gandrene, dalīta lapmale, saliktas lapas (dabaszinātnes)
vējgāzti koki, nomākti koki (mežkopība)
neizstrādātas vielas (ķīmija)
nepārtraukta līnija, strupēta piramide, izplests leņķis (ģeometrija)

Ar tiem apzīmē kādas darbības rezultātā radušos pazīmi vai stāvokli, pabeigtību vai noteiktību.

„Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” sastopami lokāmie darāmās kārtas tagadnes divdabji ar piedēkli *-oš-*, kas parasti izmantoti pastāvīgas pazīmes izteikšanai:

(14) *kāpjošā intonācija, krītošā intonācija* (valodniecība)

atveidojošā iztēle, radošā iztēle (filozofija)
attaisnojošs dokuments, tekoši līdzekļi, ejoša monēta (tautsaimniecība, finanses)
tēlojoša māksla (glezniecība)
kalstoši koki (mežkopība)
pārejošs cietums (ķīmija)

„Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” lokāmie darāmās kārtas pagātnes divdabji ar *-is, -usi* sastopami retāk, atsevišķās nozarēs, kur tie apzīmē kādu sasniegtu stāvokli:

(15) *nokaltuši koki, izkaltusi augsne, aizaudzis purvs* (mežkopība)

Terminoloģiski interesantākie ir lokāmie ciešamās kārtas tagadnes divdabji ar piedēkli *-am-, -ām-*, jo to semantika ir sarežģītāka, ar tiem izteiktas dažādas nozīmes, kas tieši šajā periodā mainās. Arī valodas lietpratējiem ir atšķirīgi uzskati par šo divdabju lietojumu terminoloģijā un valodā vispār. Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas izstrādātajā „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā” publicēto terminu izveidi lielā mērā noteikuši Jāņa Endzelīna uzskati. Par to, ka dažādi terminrades veidi nav pieņemti bez iebildumiem un ka uzskati par divdabju lietojumu 20. gs. 20.–30. gadu valodā un terminoloģijā atšķiras, liecina polemikas, diskusijas un atsauksmes. Pamatotas un profesionālas diskusijas un polemikas par šī laika terminoloģiju, Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas radītajiem terminiem un „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīcu” publicētas laikrakstā „Latvis”.

1922. gada 338., 343., 348., 350., 355., 358. numurā šim periodam raksturīgā polemiku stilā publicētas Dr. med. Hermana Budula un Jāņa Endzelīna vārdu kaujas par tādiem filozofijas un valodniecības (fonētikas) terminiem, kas saistīti arī ar medicīnu. Divdabju lietojumu tajā skar valodniecības (fonētikas) terminu sadalā aplūkotais termins *elpojamā rīkle*, kurā netieši norādīts uz pārāk stipru „krieviskas un vāciskas domāšanas iespaidu”, kā to uztvēris J. Endzelīns (1922). H. Budula (1922) recenzijā teikts: „Ja komisija „дыхательное горло” apzīmē par „elpojamo rīkli”, tad tā rīkle, pa kuru barību novada uz kuņģi, analogiski būtu jāapzīmē par „ēdamo rīkli”. Tātad termins *elpojamā rīkle* ir burtisks tulkojums no krievu valodas jeb kalks. Taču attiecībā uz lokāmo ciešamās kārtas tagadnes divdabju lietojumu

būtiskāka ir otra piezīme, kas saistīta ar šo divdabju semantiku: „ja pēdējā („ēdamā rīkle”) tiešām būtu ēdama, tad viņa jau sen būtu apēsta” (Buduls 1922). Tātad H. Buduls (1922) netieši norāda, ka lokāmie ciešamās kārtas tagadnes divdabji ar piedēkli *-am-*, *-ām-* konkrētajā gadījumā nebūtu lietojami mērķa izteikšanai ‘rīkle elpošanai’, jo ir iespējama arī cita nozīme un termina semantika ir pārprotama. Jau laikraksta redakcija, kuras vadītāji ir Arvēds Bergs un Kārlis Kasparsons, pie recenzijas devusi norādi, ka „*ēdamā rīkle* ir tikpat pareizi latviski, kā *ēdamā karote*, *ēdams galds*, *ēdama istaba*, *ēdams laiks*”, tādējādi norādot mērķa semantikas pareizību, tāpēc polemikai raksturīgā stilā J. Endzelīns (1922) savā atbildē paziņo, ka par to viņam vairs nav jārūnā.

Jautājums par lokāmo ciešamās kārtas tagadnes divdabju semantiku ir galvenais arī turpmākajās diskusijās.

Vēl virknē laikraksta „Latvis” numuru publicētas atsauksmes un vērtējumi par Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas izstrādātajiem terminiem. Vairums vērtējumu rakstīti turpinājumā no numura uz numuru, un tie nosaukti par lasītāja/-u piezīmēm, daļa parakstīta ar saīsinājumu (*G-gs*, *-am-*), tikai daži raksti parakstīti ar īsto vārdu (*J. Alunāns*, *J. Peņģerots-Svešais*). Tādējādi daļa recenziju patiesībā ir anonīmas.

Par divdabju lietojumu spriests laikraksta „Latvis” 1923. gada 528. numurā. Runāts par pārprotamiem terminiem un norādīts, ka zinātniskos apzīmējumos divdabis ar galotni (mūsdienu terminoloģijā – izskaņu) *-ams* ir neērts, jo ar vienu šādu divdabi var apzīmēt vairākus, bieži vien pretējus jēdzienus. Tāpēc: „kur vajadzīga skaidrība un noteiktība, ar šādiem vārdiem jārikojas uzmanīgi”. *Novērojamais punkts* var būt ‘punkts, no kura novēro’, ‘punkts, kuru novēro’, *dzenamais rats* var būt ‘rats, ar ko dzen mašīnu’, ‘rats, kuru dzen’, *ūdens uzņemamā spēja* – ‘spēja uzņemt ūdeni’, ‘ūdens spēja sevī ko uzņemt’ u. c. (Lasītāju piezīmes 1923)

Ir ieteikti risinājumi, kas lielā mērā saskan ar mūsdienu termindarināšanas principiem. Vairākos gadījumos ierosināts kādā nozīmē darināt salikteni, apvienojot raksturojošos komponentus, piem.:

(16) ‘spēja uzņemt ūdeni’ – *ūdensuzņemamā spēja*

‘ūdens spēja sevī ko uzņemt’ – *ūdens uzņemamā spēja*

Atsauksmē tiek pārmests, ka vārdnīcā šie divdabji lietoti plaši, nesistēmiski, un norādīts, ka: „Tagad divdabji ar *-ams* netiešā nozīmē parasti apzīmē priekšmetu, ar kura palīdzību kaut kas tiek darīts, telpas, kur norisinās darbība u.t.t.”. Tiek ieteikts risinājums: „Turpmāk mums dažā labā vietā nāksies biežāk lietot gan no lietu vārdiem atvasinātus īpašības vārdus, gan arī divdabjus ar galotni *-ošs* arī no pārejošiem darbības vārdiem.” (Lasītāju piezīmes 1923) Tātad valodas praksē 20. gs. 20.–30. gados lokāmie ciešamās kārtas tagadnes divdabji plaši tiek izmantoti, lai apzīmētu priekšmetu, ar kura palīdzību kaut kas tiek darīts ((17) piemēri), vietas, kur norisinās darbība ((18) piemēri), arī iespējamību ((19) piemēri):

(17) *ēdamā karote*, *dēstāmais dēlis*, *liecamā mašīna*, *elpojamā rīkle*

(18) *ēdama istaba*, *novērojamais punkts* ‘punkts, no kura novēro’

(19) *ūdens uzņemamā spēja*

Tomēr priekšmeta un vietas apzīmēšanai, kā arī iespējamības izteikšanai ar lokāmajiem ciešamās kārtas tagadnes divdabjiem sāk konkurēt arī citi divdabji un vārdšķiras:

1) lietvārdi ar piedēkli *-šan-*, piem.:

(20) *novērošanas punkts* ‘punkts, no kura novēro’
liekšanas mašīna ‘mašīna, ar kuras palīdzību liec’

2) lokāmie darāmās kārtas tagadnes divdabji ar piedēkli *-oš-*, piem.:

(21) *dzenošais rats* ‘rats, ar ko dzen mašīnu’

3) īpašības vārdi, piem.:

(22) *mirstīgi cilvēki* ‘cilvēki, kas pakļauti bojāejai’

Šis ir laiks, kad samazinās lokāmo ciešamās kārtas tagadnes divdabju izmantošana darbības vietas apzīmēšanai un pieaug to izmantošana paša ar lietvārdu izteiktā priekšmeta raksturošanai:

(23) *ožamais spirts* ‘spirts, ko ož’

Diskusijas un polemikas liecina, ka daļa valodnieciski izglītotās sabiedrības ir gatava pārmaiņām divdabju lietojumā, bet tradicionālo uzskatu piekritēji ir pret lokāmo ciešamās kārtas tagadnes divdabju funkciju samazināšanos, īpaši – pret iespējamības nozīmes zaudēšanu: „*Mirstošs cilvēks* ir tāds cilvēks, kas mūsu priekšā pašlaik mirst; *dīgstošā sēkla*, kas pašlaik dīgst; *degošs nams*, kas pašlaik deg mūsu acu priekšā. Bet *mirstami cilvēki* esam mēs visi. *Dīgstama sēkla* ir sēkla, kas spējīga dīgt. *Degama viela* ir viela, kas var degt, ja to aizdedzina. Šī iespējamības nozīme būtu kopjama, žēl būtu, ja te mūsu valoda noplicinātos. (Redakcijas piezīme 1923)

Šajā laikā lokāmo ciešamās kārtas tagadnes divdabju lietojumā pastāv nevienādība arī starp valodnieku ieteiktajiem un valodas praksē sastopamajiem variantiem. Par šiem jautājumiem spriests Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēdēs no 1933. līdz 1942. gadam (Hofmanis, Moora 2001), un J. Endzelīna uzskati pausti arī publikācijās (Endzelīns 1928). Īpaši te minama terminu grupa, kurā lokāmais ciešamās kārtas tagadnes divdabis izsaka kaut kā izmantošanas iespējas, mērķi un vārdkopa ar divdabi atkarīgajā komponentā bieži vien saaugusi saliktenī, kas valodas praksē bieži vien saīsināts, salikteņa pirmajā komponentā atmetot divdabja piedēkli *-am-*:

(24) *dzenamā siksna* – *dzenamsiksna* – *dzensiksna*, *kuļamā mašīna* – *kuļammašīna* – *kuļmašīna*, *pļaujamā mašīna* – *pļaujammašīna* – *pļaujmašīna*, *šujamā mašīna* – *šujammašīna* – *šujmašīna* u. c.

Uzskatu atšķirības skar divus jautājumus – lokāmo ciešamās kārtas tagadnes divdabju iespējamības nozīmes zaudēšanu un atteikšanos no lokāmā ciešamās kārtas tagadnes divdabja formas ar piedēkli *-am-*, *-ām-* salikteņa pirmajā daļā.

J. Endzelīns (1928) vēršas pret šiem saīsinātajiem variantiem, norādot, ka tie ir vācu valodas iespaidā darināti salikteņi (tātad kalki) no verba saknes un

substantīva un ka vācu valodā šādi darinājumi ir dabiski, bet latviešu valodas dabai tie neatbilst, tāpēc viņš iesaka latviešu valodā pareizākus variantus (sk. arī Hofmanis, Moora 2001, 4, 48, 108, 110, 178):

- (25) *dzenspēks* – *dzenamais spēks*, *dzenamspēks* vai *dzinējspēks*
dzensiksna – *dzenamā siksna*, *dzenamsiksna*
kuļmašīna – *kuļamā mašīna*, *kuļammašīna*
šujmašīna – *šujamā mašīna*, *šujammašīna*
sildvirsa – *sildāmā virsa*, *sildāmvirsa*
slīppipas – *slīpējamās ripas*
pildspalva – *pildāmspalva*
šaujlaukums – *šaujamais laukums*
vedmaksa – *vedammaksa*

Tāču, kā redzams, vairumā gadījumu ieteiktie termini valodā nav ieviesušies, un arī mūsdienās nostiprinājušies īsie varianti. Iespējams, to ietekmējis gan valodas ekonomijas princips, gan tendence zust lokāmo darāmās kārtas tagadnes divdabju izmantošanas mērķa, iespējas nozīmei, šo funkciju pārņemot citiem vārdarināšanas līdzekļiem, visbiežāk lietvārdiem ar piedēkli *-šan-* un lokāmajiem darāmās kārtas tagadnes divdabjiem ar piedēkli *-oš-*:

- (26) *dzenamais spēks* ‘spēks, ar kuru var dzīt’ – *dzenošais spēks*
šujamā mašīna ‘mašīna šūšanai’ – *šūšanas mašīna*
sildāmā virsa ‘virsmā, uz kuras var sildīt’ – *sildīšanas virsa*
slīpējamās ripas ‘ripas, ar kurām var slīpēt’ – *slīpēšanas ripas*
šaujamais laukums ‘laukums, kurā nodarbojas ar šaušanu’ – *šaušanas laukums*

No minētajiem piemēriem vienīgi *pildāmspalva* ‘spalva, kuru var uzpildīt’ atbilst mūsdienās izplatītajai lokāmā ciešamās kārtas tagadnes divdabja funkcijai – raksturot ar lietvārdu izteikto priekšmetu. Mūsdienu pildspalvu ražošanas tehnoloģijas maiņas dēļ termins *pildāmspalva* arī neatbilst reālijas būtībai, jo pildspalvas atkārtoti nav pildāmas.

Atteikšanos no lokāmā ciešamās kārtas tagadnes divdabja formas ar piedēkli *-am-*, *-ām-* J. Endzelīns kritizē arī tāpēc, ka neatzīst par pareizu tā vietā lietotā lokāmā darāmās kārtas tagadnes divdabja darināšanu no pārejošajiem verbiem. Viņš noraida terminoloģiskās vārdkopas, kurās ietilpst šādi darināts divdabis, to vietā iesakot vārdkopas ar lokāmo ciešamās kārtas tagadnes divdabi, piem.:

- (27) *attaisnojošie dokumenti* – *attaisnojamie dokumenti*
labojoša vingrošana – *labojamā vingrošana*

Viņš norāda, ka „latviešu valodā no transitīviem verbiem nav parasts darināt divdabjus, kas beidzas ar *-ošs*, tāpēc nepareizi runāt par *attaisnojošiem dokumentiem*. Līdzīgi tādiem vārdiem kā *ēdamā karote* (‘karote, ar ko var ēst’), *plaujamā mašīna* (‘mašīna, ar ko var plaut’), mums var gan būt *attaisnojamie dokumenti* t. i. ‘dokumenti, ar ko var kādu darījumu attaisnot’ ” (Hofmanis, Moora 2001, 43).

Kā jau minēts iepriekš, diskusijās un atsauksmēs par Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas izstrādātajiem terminiem parādās viedoklis, ka turpmāk

divdabjus ar piedēkli -oš- nāksies izmantot arī no pārejošiem darbības vārdiem (Lasītāju piezīmes 1923).

Šis ir laiks, kad samazinās lokāmo ciešamās kārtas tagadnes divdabju izmantošana darbības palīgīdzekļa, darbības veicēja un darbības vietas apzīmēšanai un pieaug to izmantošana paša ar lietvārdu izteiktā priekšmeta raksturošanai. Mūsdienu terminoloģijā izmantošanas iespējas un mērķa nozīmē lietotos lokāmos ciešamās kārtas tagadnes divdabjus bieži vien aizstāj lokāmie darāmās kārtas tagadnes divdabji ar piedēkli -oš- vai lietvārdi ar piedēkli -šan-, piem.:

(28) *gludināmais dēlis* aizstāts ar *gludināšanas dēlis*, *braucamā nauda* – ar *braukšanas nauda*, *vārāmais katls* – ar [augstspiediena] *vārīšanas katls* u. c.

Vairāk šī nozīme saglabājusies saliktenos:

(29) *ēdamgalds*, *ēdamkarote*, *guļamistaba*, *rakstāmpiederumi* u. c.

Tomēr pavisam zudusi tā nav arī vārdkopās, gan saglabājoties jau tradicionālam lietojumam ((30) piemēri), gan rodoties arī jauniem terminiem ((31) piemēri):

(30) *maisāmais kubls*, *skaldāmais cirvis*, *pārtinamais galds* u. c.

(31) *aprasināmais dzesinātājs*, *lasāmais aparāts* u. c.

20. gs. 20.–30. gadu terminoloģijā (tāpat kā valodā vispār) lokāmie darāmās kārtas tagadnes divdabji ar piedēkli -oš- izmantoti daudz retāk nekā mūsdienās. Savukārt lokāmie ciešamās kārtas tagadnes divdabji ar piedēkli -am-, -ām- 20. gs. 20.–30. gadu terminoloģijā lietoti daudz plašāk nekā mūsdienās. Iespējamības nozīmes izteikšana ar šiem divdabjiem ir mazinājusies.

Kā minēts iepriekš, arī J. Endzelīna un K. Mīlenbaha „Latviešu gramatikā” (1928, 175) norādīts, ka retumis lokāmo darāmās kārtas tagadnes divdabju ar piedēkli -oš- nozīme līdzinās lokāmo ciešamās kārtas tagadnes divdabju ar piedēkli -am-, -ām- nozīmei, kas liecina, ka abi valodnieki atzīst šo līdzīgas nozīmes variantu pastāvēšanu tā laika valodā, taču lietojuma proporcija ir pretēja mūsdienām.

Avoti un literatūra

1. Buduls, Hermanis. 1922. Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca. *Latvis* Nr. 338.
2. Endzelīns, Jānis. 1922. Atbilde Dr. med. H. Budula kgam zinātniskās terminoloģijas lietā. *Latvis* Nr. 343.
3. Endzelīns, Jānis. 1928. *Dažādas valodas kļūdas*. Rīga: A. Gulbis.
4. Endzelīns, Jānis, Mīlenbahs, Kārlis. 1928. *Latviešu gramatika*. Ceturtais iespiedums. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab., 174–193.
5. Hofmanis, Rūdolfs (red.), Moora, Astra (red.). 2001. *Profesora J. Endzelīna atbildes. Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942*. ASV: Rāmave.
6. Lasītāju piezīmes. 1923. *Latvis* Nr. 528.
7. Redakcijas piezīme. 1923. *Latvis* Nr. 528.
8. Skujiņa, Valentīna. 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
9. *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca*. 1922. Rīga: Izglītības ministrija.
10. <http://termini.lza.lv/term.php>

Summary

Participles are widely used in modern terminology, as they have also been in the Latvian terminology of the past century – both in word group and compound terms. In the 1920s and 1930s, the terminological word groups most frequently employ the declinable passive present participles with the suffixes *-am-*, *-ām-* and declinable passive past participles with the suffix *-t-*. The declinable active present participles with the suffix *-oš-*, which are widely used in the terminology of our day, back then have been used rather rarely, while the declinable active past participles with *-is*, *-usi* are extremely rare. The terminology of the 1920s–30s widely uses the ability of the declinable passive present participles to express the possibilities and purpose of use. In the modern terminology, in the cases, when this meaning has to be indicated, these participles are frequently substituted by the declinable active present participles with the suffix *-oš-* or nouns with the suffix *-šan-*.